

ПЕРСОНІФІКАЦІЯ ЯК МЕТАФОРИЧНА ОДИНИЦЯ В НОВЕЛІСТИЦІ У. САМЧУКА

Топчий Л. М.

Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Статтю присвячено дослідженню засобів метафоризації в новелах У. Самчука, що є однією із характерних рис ідіостилю письменника. Порушено питання авторського застосування такого різновиду метафори, як персоніфікація. Персоніфікацію розглянуто як когнітивний механізм, що дає змогу осмислювати предмети неживої дійсності через семантику конкретних живих істот. Наведено наукові погляди на природу і визначення цієї метафоричної одиниці. З'ясовано, що найбільше її репрезентовано в групі антропоморфних і природоморфних метафор.

Доведено, що з урахуванням багатьох лінгвістичних аспектів персоніфікацію характеризує комплекс власних ознак, арсенал виразових засобів та ціла система мовних образів. У дискурсі У. Самчука цей вид метафоричного перенесення є яскраво вираженим і слугує потужним потенціалом впливу на читача. Простежено ряд функцій, які виконує уособлення в новелістичному дискурсі визначеного українського прозаїка.

Під час аналізу текстового масиву особливу увагу приділено виокремленню тематичних класів об'єктів персоніфікації. Зауважено, що ця метафорична одиниця найбільш часто охоплює концептуальні сфери «Людина» (понятійні галузі «фізичний стан», «психічний стан», «анатомія», «фізіологія») та «Світ природи» (понятійні галузі «Тваринний світ», «Світ рослин», «Ландшафт», «Природні явища»). У межах граматичного підходу до персоніфікації визначено граматичний потенціал частин мови, що беруть участь у створенні персоніфікованих образів та образної концептуалізації світу. Помічено, що найактивнішим серед них виступає дієслово, через яке відбивається інтерпретація неживих предметів і явищ буття як людини. Подано перелік дієслівних семантичних груп. Установлено, що репрезентантами ознак антропоморфності також можуть бути прислівники, прикметники, іменники й дієприслівники. Найбільш регулярно серед них стає адвербіальна персоніфікація. Доведено, що цей різновид метафори не припиняє бути інструментом пізнання і створення мовної картини світу, що його слід розглядати як один із засобів художньої виразності дискурсу, як індивідуально-авторський мовновиражальний засіб, який формує особисто письменницький ідіостиль.

Ключові слова: персоніфікація, антропонімізація, метафора, засіб образності, уособлення, антропоморфічність.

Topchiy L. M. Personification as a metaphorical unit in short stories by U. Samchuk. The article is devoted to the study of means of metaphorization in U. Samchuk's short stories, which is one of the characteristic features of the writer's idiosyncrasy. The question of the author's application of such kind of metaphor as personification is raised. Personification is considered as a cognitive mechanism that allows us to comprehend the objects of inanimate reality through the semantics of specific living beings. Scientific points of view on the nature and definition of this metaphorical unit are given. It was found that it is most represented in the group of anthropomorphic and natural morphological metaphors.

It is proved that in many linguistic aspects personification has a set of its own characteristics, a certain arsenal of expressive means and a whole system of linguistic images. In U. Samchuk's discourse, this type of metaphorical transference has a bright expressiveness and a powerful potential to influence the reader. A number of functions performed by the personification in the novelistic discourse of the prominent Ukrainian prose writer have been established.

While analyzing the texts, the author paid special attention to the selection of thematic classes of personification objects. It is noted that this metaphorical unit most often covers the conceptual areas of "Man" (conceptual areas of "physical condition", "mental state", "anatomy", "physiology") and "World of nature" (conceptual areas of "Animal world", "Plants world", "Landscape", "Natural phenomena"). As the grammatical approach to personification is implemented in the research, the grammatical potential of the parts of speech involved in the creation of personified images and figurative conceptualization of the world is determined. It is stated that the most active among them is the verb, which reflects the interpretation of inanimate objects and phenomena of being as a person. The list of verb semantic groups is given. It is established that adverbs, adjectives, nouns can also be representatives of anthropomorphic features. Adverbial personification becomes the most regular among them. It is proved that this kind of metaphor does not cease to be an instrument of cognition and creation of a linguistic picture of the world, which should be considered as one of the means of artistic expression of discourse, as an individual authorial linguistic expression, which forms a writer's personal style.

Key words: personification, anthroponymization, metaphor, means of imagery, personification, anthropomorphism.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Метафоризація предметів і явищ об'єктивної дійсності становить один із проявів когнітивної діяльності людини. Основним різновидом метафори виступає персоніфікація – засіб надання предметам дійсності властивостей живих істот, зокрема людських. Ідіостиль Уласа Самчука, проникливого мислителя із універсальним світоглядом, саме й характеризується асоціативністю мислення та поглибленою метафоричністю.

Попри інтенсивність дослідження творчості українського прозаїка, публіциста в літературознавчому дискурсі, питанню вивчення особливостей образного мовомислення його художньої спадщини, зокрема засобів метафоризації, поки ще залишається малодослідженим напрямом наукових розвідок. З огляду на це постає необхідність дослідити особливості мовосприйняття визначним письменником реальної дійсності. Потреба звернутися до розв'язання цієї проблеми зумовлює актуальність теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових джерел та публікацій свідчить, що літературознавці активно студіювали високохудожній доробок У. Самчука. Так, естетично-виховний феномен творчості письменника-новеліста викладено в дослідженнях, серед авторів яких: Н. Лисенко, Р. Мовчан, О. Василюшин, М. Герц, М. Данилевич, М. Гон, Р. Гром'як, О. Слоновьська, Я. Поліщук, В. Шевчук, Д. Палій та ін. Прагнення осмислити у творах письменника їх естетичну вартість та з'ясувати особливості поетики з позицій жанровостильового аспекту як пріоритетного висвітлено в роботах Ю. Мариненка, С. Пінчука, Н. Плетенчук, М. Ткачука та ін. Філософсько-педагогічні концепції У. Самчука аналізує Н. Приймас.

Із цієї проблеми захистили дисертаційні праці С. Бородіца, І. Мариненко Ю. Плетенчук, О. Пасічник, А. Жив'юк, І. Руснак та ін.

Формулювання мети і завдань статті. Об'єктом наукової розвідки послугувала новелістика У. Самчука, зокрема збірка модерністських новел «Віднайдений рай». Предметом дослідження – персоніфіковані конструкції, що стали ознакою ідіостилу письменника. Основна **мета роботи** – установлення особливостей засобів вираження персоніфікації у новелістиці У. Самчука. Досягнення мети передбачає виконання таких **завдань**: представити науковій концепції щодо поняття «персоніфікація»; простежити стилістичні функції цієї метафоричної одиниці в новелістичному дискурсі; проаналізувати граматичний потенціал частин мови, що беруть участь у створенні антропоморфних образів.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою емоційного та естетичного впливу на читача У. Самчук, мовлення якого репрезентує метафоричність мислення, специфічний спосіб світобачення, використовує найрізноманітніші засоби мовної виразності, органічно поєднуючи стандарт і експресію. Найбільш популярною в його мовотворчості стає метафора та її різновиди, особливо персоніфікація (уособлення). Метафора, зокрема художня, становить «окремий варіант концептуалізації позамовної дійсності», відображає як універсальні

закони світобудови, так й індивідуально-авторські уявлення про дійсність [4, 68].

У когнітивній лінгвістиці поширено теорію метафори концептуальної. Виокремлюють такі типи концептуальних метафор, як структурні, просторові та онтологічні [3]. Останні структурують абстрактні сутності, ототожнюючи людський досвід з об'єктами. До онтологічних метафор належать антропоморфні, у яких найбільш повно представлено персоніфікацію, сутність якої полягає в наділенні об'єктів і явищ неживої природи властивостями живих істот, зокрема людських, а також природоморфні й артефактні. З найдавніших часів персоніфікація займала чільне місце в когнітивному арсеналі людини і як троп входила в систему засобів художньої виразності. Про неї під назвою *просопопея* (prosōporia) йшлося ще в творах античних авторів. Як пізнавальний інструмент і прийом цей різновид метафори виявився в центрі таких підходів, як антропоморфізм, анімізм, антропоцентризм. Своє місце він знайшов також у психоаналізі, у глибинній психології та в загальній теорії діалогу.

Центральним критерієм при визначенні персоніфікації є понятійна категорія істоти / неістоти, що є проявом антропометричного характеру людської свідомості: поділ навколишнього світу на об'єкти живої природи, що в морфології утворюють граему істоти, і об'єкти, пов'язані з граматичним поняттям неживого, що становлять граему неістоти.

У класичній і новій філології завжди існував постійний інтерес до персоніфікації. Ця метафорична одиниця як результат антропометричності мови підсилює її виразність і зображальність, виступає способом художнього освоєння дійсності, виявом авторського світобачення, засобом експресивізації мовлення. Природно, що цей засіб образності трапляється не тільки в художній, фольклорній та поетичній мові, а й у політичному, географічному, медичному, економічному, педагогічному, публіцистичному, телевізійному та інших дискурсах.

У лінгвістиці персоніфікацію розуміють як «різновид метафори, що ґрунтується на антропоморфному використанні знаків концептуальної сфери ЛЮДИНА на позначення інших концептуальних сфер» [5, 460]. Загальним визначенням цієї фігури думки буде вид метафоричного перенесення, заснований на перенесенні найменування з живого на неживе. У дефініціях (їх дуже багато) цього тропу виявляються значні відмінності, і як наслідок – плутанина, що обумовлено наявністю цілої парадигми термінів (уособлення, прозопопея, антропоморфна метафора, одухотворення тощо). Відповідно цим і ускладнюється вироблення однозначної дефініції цього тропу. Виявлено й різні погляди на відношення між персоніфікацією та метафорою. Так, у лінгвістичних студіях поширена думка, що персоніфікація і метафора є самостійними тропами. Друга позиція цілком збігається з висновками давньогрецьких мислителів: персоніфікацію трактують як різновид метафори. І є інший погляд із цієї проблеми: персоніфікація і уособлення не є синонімами і вони вступають в ієрархічні відношення.

Для персоніфікації як засобу, як тропу, як різновиду метафори з позицій багатьох лінгвістичних аспектів характерні: комплекс власних ознак, певний арсенал виразових засобів, система мовних образів, при вживанні яких персоніфікованість об'єкта може проявлятися з різним ступенем і становити своєрідний і багатоплановий прийом іносказання. Цей засіб образності А. Р. Ісаакян класифікує на такі підвиди: власне персоніфікація, антропонімізація і пожвавлення [2, 6].

У художньому дискурсі персоніфікація виконує й ряд стилістичних функцій. Так, цей засіб, створюючи певний образ, надає йому, окрім основних, ще й додаткові відтінки думки, тобто реалізується змістоутворювальна та текстоутворювальна функції. У новелістичному дискурсі У. Самчука помітно активне вживання цього тропу як ефективного й ефектного художнього прийому, що створює в тексті образність і експресію. Природно, що репрезентується й функція створення експресивності окремих частин тексту, пор.: *І волошки там мигають, ніби одного разу блакить небес заплакала і покропила золоте плесо своїми слізками...* (418).

В аналізованому мовному масиві новел, найхарактернішою рисою яких стає філософічність, ми простежили такі тематичні класи об'єктів персоніфікації: 1) природні об'єкти: атмосферні явища, рослинність, світ тварин; 2) абстрактні поняття; 3) астральні номени; 4) речі, предмети.

Регулярним типом персоніфікації виступає «уособлення феноменів світу природи», що є характерним для ідіостилу письменника, напр.: *Над головою клен розп'явся. Вимитий, виплеканий. Закучерявлений, наоливлений...* (381). Через систему образів ландшафту У. Самчук дає зрозуміти читачеві, що природа, якій приписуються антропоморфні риси, жива. Його пейзажі динамічні, постійно змінюючись, вони зливаються в одне органічне ціле із внутрішнім станом людини. Як жива істота сприймається в новелі «На двірці» образ Землі, яка обожнювалася та шанувалася ще з язичницьких часів, пор.: *...коли гаряча земля прискорює свій гін, і гурчить, і стогне, і рве, рве в далечинь!* (387).

Такою персоніфікацією першоелементів буття автор досягає символічної багатозначності, напр.: *Планета з місяцем пішли намитусь* (376). Деякі з них – амбівалентні образи, що містять як традиційну символічність, так і додаткові смисли. Таким є образ Сонця. За традиційним тлумаченням – це символ ідеального життя, божественного начала, джерело життя і радості. Але це уособлене боже провидіння в новелі «На двірці» стає символом якоїсь помсти, роздратованості, пор.: *Воно [сонце] міцно, вперто б'є лютим боєм по букових патлах, налягає розгонко дикими хвилями...* (382).

Найпоширенішими об'єктами персоніфікації в мовному масиві новел стають такі природні явища, як вітер, хмари, дощ, які наділені антропоморфними якостями, пор.: *Вітер шарпає дерева* (388); *.. і легке, старанно вимите дощем, небо* (432). У межах таких синтагм об'єднуються компоненти, які є не сумісними з позиції реальних предметних відношень. Через аналіз таких персоніфікованих першоелементів

буття встановлюється специфіка індивідуального стилю письменника, щоби́льше, – його світоглядна позиція. Р. Гром'як підкреслює, що образні мікродеталі творять поетику прози У. Самчука, його пафос [1, 13].

Об'єктами персоніфікації в новелах виступають й абстрактні поняття, почуття, емоції, переживання, напр.: *гартувалась приязнь, гасала смерть, випиналась наверх любов, нерви виконували службу, зло розправлялося; Худьга змагається з величчю* (416).

Антропоморфних перетворень набувають й інші типи персоніфікації, зокрема: результати духовної діяльності людини, напр.: *Ти розумієш цей ідіотський витвір – музику, що виколупує з твого серця такі болючі кусні?* (400); побутові предмети, напр.: *...і запрацювали ножі та веделки* (440); *Непорядок, недокурки, брудний черевик, розкидані шахи, книжки, рукописи, збиті бебехи ... гатили по ньому та розхвильовували* (435); фрагменти доби і концепти часу, напр.: *Доба стратила години* (376), *Час оголив її* (441); *Ніч поблібла, ..., а день зчорнів...* (376).

Оригінальним суб'єктом-неантропонімом у текстовому масиві новели «Моя осінь» стає «з особливим виразом синіх очей» Осінь, образ, улюблений автором і щедро наділений почуттями, які співзвучні із почуттями письменника, напр.: *Моя золота, моя бурштинова осінь. Як і кожну, любив я і цю неповторну, вибагливо загорнуту золотою габою, у сандалах* (377). Надалі улюблениця автора перетворюється в «злочинну» «особу», яка «зрадила і посилає зиму». Антропоморфні риси, якими наділена Осінь, дають змогу провести психологічну паралель між станом природи і душевним станом оповідача, його інтимними переживаннями. У такому контексті персоніфікація виконує функцію створення загального емоційного підтексту твору. Мовний матеріал свідчить, що цей засіб виразності виконує в дискурсі новеліста ще одну найважливішу функцію – естетико-художню. За допомогою даного тропу створюється образність тексту, у художньо-виразній формі актуалізуються його мовна модель світу, смислові доміанти, філософські й моральні, віддзеркалюється сама авторська інтенція.

Реалізуючи граматичний підхід до цього засобу і, відповідно, проаналізувавши частиномовний потенціал слів, які беруть участь у створенні персоніфікованих образів, можемо стверджувати, що в цьому процесі найбільш регулярними виступають дієслова, які називають специфічну діяльність людини, її вчинки, фізичний та душевний стан, властиві тільки людині, а самі дії здійснюються явищами та предметами неживої природи, пор.: *Деякі димарі плювали час від часу полум'ям і, ..., кричали огненною пащекою на цілий світ, ...* (414) або *...розгойдане хропіння, ..., кричало голосно...* (379). Наведені дієслова-персоніфікатори стають непрямими маркерами антропонімічності. У досліджуваному текстовому масиві вони формують найчисельнішу групу, у якій можна виділити певні лексико-семантичні підгрупи.

Так, особне місце з-поміж них належить дієсловам ментальних і соціальних дій суб'єкта із не властивими йому раніше конотаціями. Це семантичні підгрупи дієслів на позначення: повсякденної діяль-

ності людини, напр.: *Сяйво палаючої печі бавиться його віддутими вилицями ... Стальні вежі в небо заглядають...* (416); дієслова стану (психічного і фізіологічного), напр.: *Душа ваша починала вагітнати, ширитися, мучити вас великим неспокоєм* (443); *На череві хвилювався золотий брелок годинника* (439); дієслова сприйняття, напр.: *Лисина, що делікатно глянула з-під твердяка* (439); *На низькій шафці краєчком з-під облізлої кепі виглядала пара книжок* (407); дієслова форм спілкування, притаманні світу людини, напр.: «Так», – *казав стовп св. Віта. «Так», – відкликнулись собори...* (378).

Наступну численну групу формують: дієслова руху (пересування, переміщення), напр.: *По рурках до печей плив з тихим муркотом таз... Автоматичні черпаки, <...> сновигають перед розгорілими отворами печей...* (416); дієслова – зооморфи, які відбивають дії, притаманні тваринам, напр.: *Машини скавучали, гули...* (415); *Злорадісно скавулів вітер* (438); *Повітря жовтня шипіло* (439); *...лиш газ усе муркотів, мов кицька* (418).

У досліджуваному матеріалі частою стає адвербіальна персоніфікація, маркерами якої виступають прислівники, напр.: *Комір підборіддя й потилиця злорадно сплюгавили <...> образ* (439); *Вітри патлали <...> кучері садів закохано* (444). Як бачимо, через лексико-семантичний дисонанс реалізується емоційно-оцінна функція цієї метафоричної одиниці. Певна естетична реальність витворюється і засобами ад'єктивної персоніфікації, де семантика прикметників віддзеркалює емоційний стан, ознаки, зовнішні характеристики, властиві лише людині. В основі цієї персоніфікації також лежить принцип семантичної несумісності складових, пор.: *п'янке повітря, ланіві стрибки ланів, пузаті клени, вагітні яблуни, розпатланий клен, божевільне безсилля, гордий бук, хороблива свідомість*. Увіражуючи індивідуальну мовотворчість, вони репрезентують образну асоціативність авторського мислення, його світобачення й інтенції. У Самчук уміло підключає до цієї функції й іменники, що стають, через порушення традиційної лексичної сполучуваності, стрижневим

компонентом оригінальних субстантивних уособлень (*пригорці сонця і диму, животи фотелів, патлата корона бука, зойки сантимету* тощо). У ролі маркера антропонімічності подибуємо приклади із дієприслівником, напр.: *Виринав поволі, крадучись, перший день Нового року* (418) або *Авто, утомившись, чмихають ...* (382).

У площині новелістичного дискурсу проаналізовані частини мови рідко виступають як єдиний засіб персоніфікації. Лише вкупі вони демонструють певну системну єдність. Через вдалий їх добір письменником і майстерність обігрування образ персоніфікованого денотата набагато виразніше розкривається в розгорнутих контекстах. Найяскравіше і повніше він репрезентується в поширених синтаксичних структурах, у яких можуть поєднуватися персоніфікатори різних рівнів, пор.: *І ставало воно (небо) сірою грифлевою дошкою, на якій хтось сердитий блискавично креслив і стирав огненні знаки. Зривався <...> твариною і гупотів босими п'ятами по нерівній стежці. І так ріс, наливався, кричав силою.* (454). І справді, слушною є думка, що опис природних явищ створює певну емоційну атмосферу, підготовлюючи почуття читача до сприйняття подій людського життя, показуючи, у якому напрямку будуть розвиватися ці події, до яких наслідків вони призведуть [6, 108].

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Отже, однією із характерних рис новелістичного дискурсу У. Самчука є метафоричність, різновидом якої є персоніфікація. У мовотворчості письменника вона посідає значне місце і виступає маркером світоглядної позиції автора. Дослідження прийому персоніфікації в її стилістично-тропеїчному розмаїтті, співвіднесення з іншими засобами художньої виразності дало змогу виявити цікаві факти, пов'язані як із сутністю самого тропа, так і з особливостями його реалізації в ідіостилі У. Самчука.

Вивчення та систематизація метафоричних засобів, що формують ідіостиль письменника як різновекторний та багатовимірний прояв особистості, є перспективним напрямом для подальших пошуків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гром'як Р. Розпросторення духовного світу Уласа Самчука (Післямова до трилогії „Ost”). *Слово і час*. 2005. № 7. С. 3–14.
2. Исаакян А. Р. Грамматические средства персонификации и деперсонификации в современном немецком языке : дисс. ... канд. филол. наук. Москва, 1978. 160 с.
3. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем / пер. с англ. под ред. и с предисл. А. Н. Баранова. Москва : Едиториал УРСС, 2004. 256 с.
4. Мисик О. Персоніфікація як вияв авторського світобачення (на матеріалі поезій Ігоря Калинця). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство*. Тернопіль, 2011. Вип. 2 (19). С. 68–76.
5. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
6. Стасик М. В. Епічна модель світу в романі У. Самчука «Марія». *Вісник Запорізького національного університету*. 2014. № 1. С. 104–109.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Самчук У. Віднайдений рай. *Самчук У. Кулак. Месники. Віднайдений рай* : [роман, оповідання, новели]. Дрогобич : Відродження, 2009. С. 370–462.

REFERENCES

1. Hromiak, R. (2005). Rozprostorennia dukhovnoho svitu Ulasa Samchuka (Pisliamova do trylohii „Ost”) [Spreading of U. Samchuks spiritual world]. *Slovo i chas*, 7, 3–14 [in Ukrainian].

2. Ysaakian, A. R. (1978). Hrammatycheskyye sredstva personyfykatsyy y depersonyfykatsyy v sovremennom nemetskom yazyke: dyss. kand. fylol. nauk [Grammatical means of personification and depersonalization in modern German]. (Dysertatsiia kandydata filolohichnykh nauk). Moscow [in Russian].
3. Lakoff, Dzh., Dzhonson, M. (2004). Metafory, kotorymy my zhyvem / per. s anhl. pod red. A. N. Baranova [Metaphors which we live]. Moscow: Edytoryal URSS [in Russian].
4. Mysyk, O. (2011). Personifikatsiia yak vyjav avtorskoho svitobachennia (na materialy poezii Ihoria Kalyntsia) [Personification as a manifestation of the author's worldview (based on the poetry of Igor Kalynets)]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Movoznavstvo*. Ternopil, 2 (19), 68–76 [in Ukrainian].
5. Selivanova, O. (2006). Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia [Modern linguistics: terminological encyclopedia]. Poltava: Environment-K [in Ukrainian].
6. Stasyk, M. V. (2014). Epichna model svitu v romani U.Samchuka «Mariia» [Epic world model in the novel by U. Samchuk]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, 1, 104–109 [in Ukrainian].

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

Samchuk, U. (2009). Vidnaidenyi rai. *Samchuk, U. Kulak. Mesnyky. Vidnaidenyi rai: roman, opovidannia, novely* [Fist. Butchers. Paradise found: [novel, story, short story]. Drohobych: Vydrodzennya, 370–462 [in Ukrainian].